होति शुद्धिपण कांपत होतें
थरथर त्याचें सारें अंग।
अरुण मुखाचा त्याच्या झाला
फक पांढरा होता रंग॥

उभा राहिला कसा तरी मग
दिधला पत्नीनें त्या हात।
तेजहीन तो झाला पाहुनि
वदली–"झाला अपुला घात!"

अग्नि निघाला हतबल होउनि
शिवगण आनंदित झाले।
उभा एडका होता त्याचे
केस उपटले जे कुरळे॥

ओढुं लागले शेपुट पाहुनि
पळूं लागला गरीब तो।
जीव वांचला त्याचा, कारण
दूर पोंचला होता तो॥

देवलोकिं जाउनी अग्निनें
सांगितला सारा वृत्तांत।
ब्रह्मदेव वदला–"हे अग्नी!
भ्यालासी तूं वृथा मनांत!

"एक सांगतों, समजुन घे तूं
शक्ति शिवाला असती दोन,–
गंगेजवळी एक नि दुसरी
जवळि तुझ्या, ह्या दोनच दोन॥

"युक्ति सुचवितों कर तूं तैसें,
उपाय एकच हा असतां।
जिथें वाहते भागीरथि, जा
वेळ वृथा ना घालवितां॥

"तुझ्या जवळच्या शिवशक्तीला
गंगेमध्यें दे टाकून।
काय काय त्यानंतर घडतें
सांग येउनी तें पाहून॥

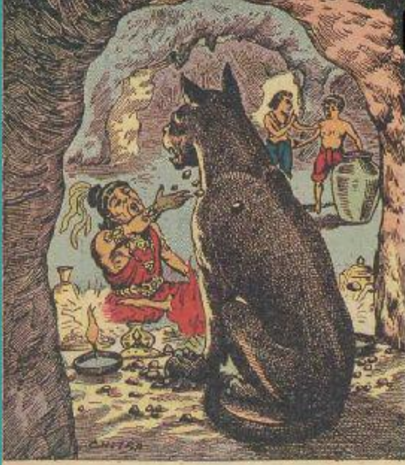

[६]

[ब्रह्मदंडी मांत्रिकाचा शिष्य जयमल याच्याबरोबर लखूनें हस्ती सरोवरांत आंघोळ केली. परत येतांना जयमलनें लखूला मांत्रिकमुळें त्याच्यावर येणाऱ्या संकटाची कल्पना करून दिली. दोघे गुहेजवळ पोंचत असतां ब्रह्मदंडीनें त्यांना ओरडून समिधा घेऊन यायला सांगितलें. पुढें वाचा]

त्याचा काय विचार असेल? काळ भैरवाला भूक लागली आहे म्हणजे तो कोणाचा तरी बळी देणार! ब्रह्मदंडी त्यांच्याकडे पाहून हंसला होता. तो असेंहि म्हणाला होता कीं काळभैरवाला भूक लागली आहे. तें ऐकून लखू घाबरून गेला होता. त्याला वाटलें कीं, कदाचित मांत्रिकानें दोघांचें बोलणें ऐकलें असावें. या जगांत आतां किती दिवस रहायला मिळतें हें चारपांच तासांतच ठरणार आहे.

लखू या सर्व गोष्टींचा विचार करीत जयमलबरोबर झाडाखालीं समिधा गोळा करीत होता. दोघांनीं दोन मोठ्या मोळ्या करून डोक्यावर उचलून घेतल्या आणि मांत्रिकाच्या गुहेकडे दोघे निघाले. दोघे गुहेजवळ येऊं लागले तसतसा मांत्रि-

काच्या मंत्रजापाचा आवाज मोठमोठा होऊं लागला. जयमल व लखूनें आपापली मोळी गुहेसमोर टाकली आणि गुपचूप गुहेंत प्रवेश केला.

ब्रह्मदंडी मांत्रिक काळभैरवाच्या मूर्ती-समोर पद्मासन घालून बसला होता व जोर जोरानें मंत्र म्हणत मधून मधून त्या मूर्तीवर दगड फेंकीत होता,—गणेशचतूर्थीला गणपती-वर फुलें आणि पत्री वाहतात तसें. तें पाहून लखूला आश्चर्य वाटलें. ही काय पूजा झाली ? असें खुणावून त्यानें जयमलला विचारलें. त्यानें खुणेनें हें देखील विचारलें—" हा काय प्रकार आहे ? पण जयमलनें नाकावर बोट ठेवून वजावून सांगितलें. एक शब्द देखील बोलूं नकोस.

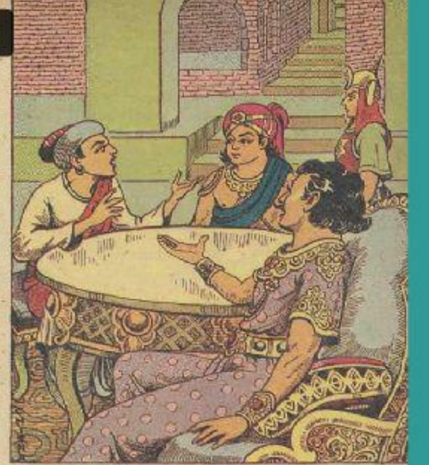
इकडे ब्रह्मदंडी काळभैरवाला प्रसन्न कर-ण्यासाठीं त्याच्यावर दगड आणि गोटे यांचा वर्षाव करीत होता व तिकडे ब्रह्मपुरांत राजा व प्रजा या काळजींत पडले होते कीं केव्हां आणि कोठून शत्रुसैन्य चालून येतें आहे. राजा व मंत्री यांना वाटत होतें कीं शत्रु सैन्याची जमवाजमव डोंगरावर करीत असावा. म्हणून त्यांनीं डोंगरावर काय होत आहे हें पाहून येण्यासाठीं व टेहेळणीसाठीं थोडें सैन्य पाठविलें होतें. जर शत्रुसैन्य येतांचें असेल तर तें कापून काढण्यांत यावें अशी आज्ञा पण त्या सैन्याला देण्यांत आली होती. परंतु ह्या सैन्यानें डोंगराळ प्रदेशांत पाऊल टाकल्याबरोबर भूकंपासारखा सर्व डोंगर हादरला व अर्धें अधिक सैन्य दग-डांच्या वर्षावाखालीं चिरडून गेलें. उरलेल्या सैनिकांनीं येऊन डोंगराविषयीं त्याच्या डोक्यांत ज्या ज्या कल्पना आल्या, येऊन त्यांचें वर्णन सांगितलें.

एका गुप्त जागीं राजा आपला मंत्री, सेनापति व नवीन नेमलेले राजगुरु यांच्यासह बसून गुप्त मंत्रणा करीत होता. सेनापति व मंत्री यांचें म्हणणें ऐकून घेतल्यावर राजा राजगुरूला म्हणाला—" आपण सर्व ऐकलेंच आहे. सैनिकांच्या बोलण्यावर कितपत विश्वास करावा हें कळत नाहीं. म्हणे, डोंगरावर सैन्य आहे. असें देखील कांहीं जण म्हणाले कीं डोंगरांत एक मांत्रिक राहतो. तो अंगाला रक्त फासून बसतो !"

राजगुरूनें सर्व कांहीं शांतपणें ऐकून घेतलें व म्हणाला—" दोन्ही गोष्टी बरोबर असूं शकतील असें कां समजूं नये ?"

" म्हणजे मांत्रिकाचें शत्रूसैन्याशीं संग-नमत असेल असें वाटतें का आपणांला ?" राजानें प्रश्न केला.

" हें बरोबर आहे कीं तें, हें मी निश्चितपणें सांगूं शकेन कीं नाहीं, मला स्वतःलाच शंका आहे. परंतु एवढें मात्र निश्चित सांगतां येईल कीं जे सैनिक त्या डोंगराळ प्रदेशांत हिंडून आले आहेत त्यांचीं डोकीं ठिकाणावर नाहींत. कारण कांहीं सैनिक असें देखील म्हणाले कीं मांत्रिकानेंच भूकंप करविला होता. आणि त्या डोंगरांत विलक्षण रानटी जनावरेंपण आहेत म्हणें." राजगुरु म्हणाला.

" तशीं रानटीं जनावरें नसतील असें वाटतें का आपल्याला ? प्रथम माझासुद्धां विश्वास बसत नव्हता. परंतु या मांत्रिकाची गोष्ट ऐकल्यापासून मात्र...." बोलतां बोलतां मंत्री मध्येंच थांबला. " मंत्री ! मी देखील थोडाफार मंत्रशास्त्राचा अभ्यास केला आहे !" राजगुरु थोडा रागानेंच म्हणाला.

" गुरुवर ! एवढ्यासाठींच तर आपल्याला बोलाविलें आहे. आपल्या मदतीशिवाय आम्ही तरी काय करूं शकणार !" राजा राजगुरूला समजावून सांगण्यासाठीं म्हणून नम्रपणें म्हणाला.

"नुसता अंदाज लावून अनुमानानें सांगितलेल्या गोष्टींवर कसा विश्वास करावयाचा ! महाराजांनीं स्वतःच्या अंगरक्षकाबरोबर दोघांतिघां सैनिकांना पाठवून डोंगराळ प्रदेशांतल्या परिस्थितीचें अध्ययन करून यायला त्यांना सांगावें, व त्यांच्या कडून जी माहिती मिळेल त्याच्या आधारें पुढें जें कांहीं करावयाचें असेल तें ठरवितां येईल !" असें सांगून राजगुरु तेथून रागारागानें उठून निघून गेला.

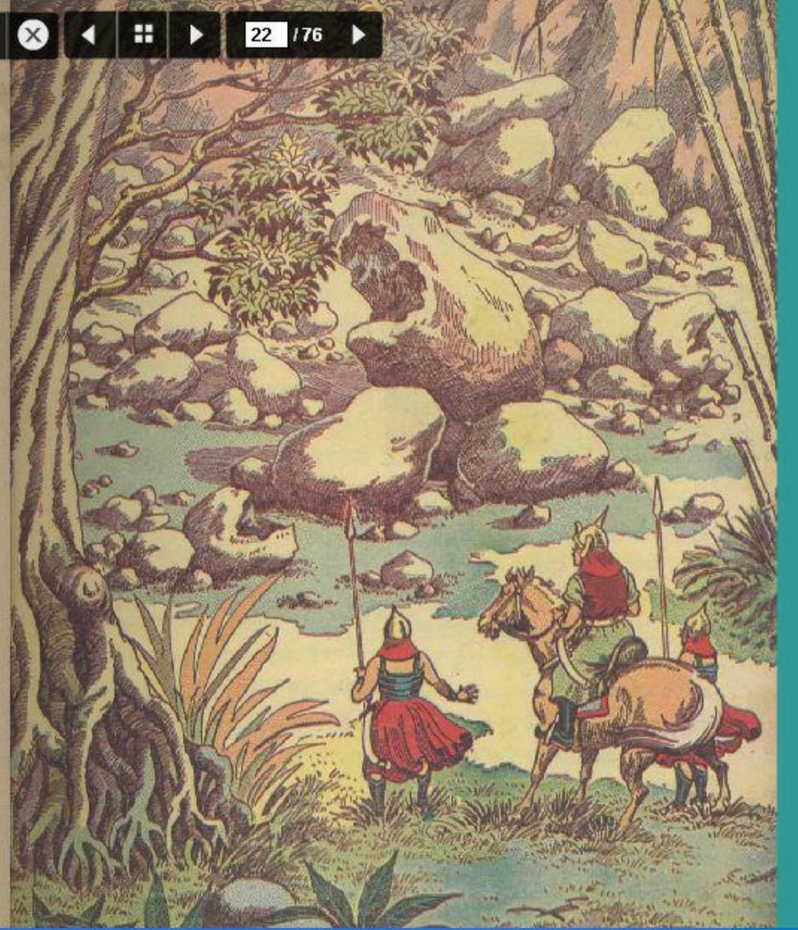
राजाच्या आज्ञेनें त्याचा अंगरक्षक सैनिकांबरोबर डोंगराळ प्रदेशाची माहिती काढण्यासाठीं निघाला. ते डोंगराच्या पायथ्याशीं येऊन पोंचले.

समोर डोंगर उभा होता. भूकंप होऊन गेल्यामुळें त्याच्याकडे पाहणाऱ्याला भीतिच वाटत होती. दगडावर दगडांचा ढीग असल्याकारणानें सर्व दृश्य जास्तच भयंकर दिसत होतें. अंगरक्षकाची घोड्यावरून उतरण्याची छातीच होईना. बरोबरच्या सैनिकांची घाबरगुंडीच उडून गेली होती.

"तुमच्यापैकीं कोणी पूर्वीं या डोंगरावर चढून गेला आहे का ? या डोंगराळ प्रदेशाची माहिती असणारा कोणी आपल्याबरोबर असता तर बरें झालें असतें !" राजाचा अंगरक्षक दोघां सैनिकांना म्हणाला.

दोघां सैनिकांपैकीं एकजण पूर्वीं तो डोंगर चढून आला होता. पण शत्रु सैन्याविषयींच्या बातम्या, विक्षिप्त रानटी बनाबरांच्या आणि मांत्रिकाच्या गोष्टी ऐकल्यानंतर त्याचें पाऊल पुढेंच पडेना. त्याची आठवण झाल्यावर तर त्याच्या सर्व अंगावर शहारेच उभे राहाले. तो म्हणाला–

"मालक ! त्या डोंगरावर कांहीं पाहण्यासारखें नाहीं, मी निश्चितपणें सांगूं शकतो. समजा, वर शत्रूचें सैन्य जर असेल किंवा

मांत्रिक असेल तर त्यांच्याविषयीं परत जाऊन सांगायला आपण जिवंत परत येऊं कीं नाहीं ह्याची मला शंका वाटते आणि डोंगरावर कोणीच नसेल तर, मग डोंगर चढून जाणें देखील फुकट आहे." सैनिक म्हणाला.

अंगरक्षकाला त्या सैनिकाचा तर्क पटला. त्यानें विचार केला कीं परत जाऊन डोंगरावर कोणी नाहीं असें सांगितलें कीं झालों मोकळे. पण एक शंका मनांत राहून गेली. बरोबरच्या सैनिकांचा काय विश्वास ? जर का दोघांनीं किंवा दोघांपैकीं एकानें राजाची कृपा संपादन करून घेण्यासाठीं, डोंगरावर चढून आम्ही गेलोंच नाहीं असें सांगितलें तर ! छे, तें कांहीं उपयोगी नाहीं. डोंगरावर चढून तेथें कोणी आहे कीं नाहीं हें पाहून खात्री करून घेतलीच पाहिजे. मरण आलेंच तर शत्रूशीं युद्ध करीत मेल्यामुळें स्वर्ग मिळेल आणि जर जिवंत परत राजधानींत गेलों तर राजाकडून बक्षिस मिळेल. कोणी वाट दाखवणारा भेटेल तर !

अंगरक्षक व सैनिक ज्या झाडाखालीं उभे राहून बोलत होते, त्या झाडावर लखूचा बाप लपून बसला होता. मुलगा त्या विक्षिप्त प्राण्याच्या पाठीवर बसून निघून गेला तेव्हां पासून तो येथें बसून डोंगरावर व दरींत घडणारी प्रत्येक गोष्ट पहात होता. मांत्रिकाचें गुहेंतून आंत बाहेर जाणें येणें, लखूची एका तरुणाशीं मैत्री, ब्रह्मपुराच्या सैन्याची स्वारी, भूकंप वगैरे गोष्टी त्यानें पाहिल्या होत्या.

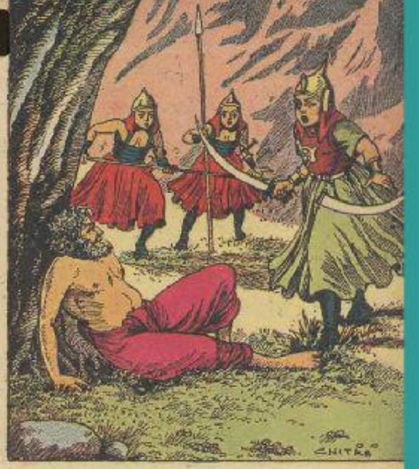
त्या मांत्रिकाच्या तावडीतून मुलाची सुटका कशी होते या काळजींत तो पडला होता. एकट्यानें तेथवर जाण्याचें साहस त्याच्याकडून होत नव्हतें. झाडावर बसून अंगरक्षक व सैनिकांचा परस्परांशीं झालेला संवाद त्यानें ऐकला होता. यांना आपण मदत केली तर आपलें कामदेखील अनायासें होईल असा विचार करून तो हळूच झाडावरून खालीं उतरला आणि दुसऱ्या एका झाडाखालीं बसून झोपेंत बरळतात तसा बरळूं लागला. अंगरक्षक व राजाच्या सैनिकांनीं तें ऐकलें व घाबरूनच गेले. त्यांनीं वळून पाहिलें, तेव्हां त्यांना झाडाखालीं म्हातारा दिसला.

"मांत्रिक हाच तर नसेल ! ह्याची लांब दाढी पहा ! स्वारी घोरत पडली आहे. याची मान उडवून मोकळे होऊं या !" अंगरक्षकानें असें म्हणत तलवार उपसली.

तें ऐकून म्हातारा अंगडाई आल्यासारखें करून डोळे उघडून त्यांच्याकडे पाहूं लागला. त्याच्या वागण्यावरून अंगरक्षकाला वाटलें कीं हा मांत्रिक नसावा. त्यानें तलवार म्यानेंत ठेवली व जवळ येऊन विचारूं लागला— "कोण तूं ? काय काम आहे तुझें येथें ?"

म्हाताऱ्यानें उत्तर देण्यापूर्वीच एक सैनिक म्हणाला—"शत्रूचा सैनिक किंवा हेर असावा !" "मालक ! मी शत्रुसैनिक नाहीं किंवा हेरपण नाहीं. मी रानांत राहतों व कंदमुळें खाऊन आपली उपजीविका करतों." म्हातारा म्हणाला.

"तसें असेल तर तुझ्या केसाला देखील धक्का लागणार नाहीं. मी ब्रह्मपूरच्या राजाचा

अंगरक्षक आहें. मी तुला आश्वासन देतों. येथें कोणी शत्रु असेल तर त्याचा नायनाट करण्यासाठीं मीं आलों आहें. तुला या डोंगरावरच्या वाटा माहिती आहेत का ?" अंगरक्षकानें विचारलें.

"या सर्व माझ्या पायाखालच्या वाटा आहेत. डोळे मिटून अगर काळोख्या रात्रीं देखील तुम्ही सांगाल तेथें बिनचूक जाऊं शकेन." म्हातारा म्हणाला.

"आम्हांला अशाच वाटाड्याची गरज होती. तर मग हो पुढें आणि चल बघूं ! तूं इकडे रानांत राहतोस म्हणून. नाहींतर

मी राजाला सांगून मोठें इनाम देववलें असतें तुला! मग येतोस ना वाट दाखवायला?" अंगरक्षकानें विचारलें.

पण म्हाताऱ्याच्या कानावर त्यांतला एक देखील शब्द पडला असेलसें दिसत नव्हतें. कारण तो त्यावेळीं दुसऱ्याच एका विचारांत मग्न झालेला होता. या अंगरक्षकाला मदत करतां आली तर आपल्या मुलाला सोडवून घेऊन यायला कांहीं तरी मार्ग निघेल, असा विचार करून तो "या!" असें म्हणून आपली तलवार उपसून वाटी चढूं लागला.

अंगरक्षकानें त्याची ती तलवार पाहून चकित होऊन त्याला विचारलें—"रानांत राहून कंदमुळें खाणाऱ्याला ही तलवार कशाला हो?" "मी देखील एक जुना सैनिक आहें. मी ब्रह्मपुराच्या राजाच्या पदरीं, म्हणजे या राजाच्या बापाच्या पदरीं नोकरी केली आहे. तेव्हांपासून माझ्या कमरेला ही तलवार आहे." म्हातारा अभिमानानें म्हणाला.

तें ऐकून सैनिक व अंगरक्षक थोडे चपापले. अंगरक्षक हळूच आपल्या सैनिकांना म्हणाला—"कांहीं भ्यायचें कारण नाहीं. यानें विश्वासघात केला तर ही तलवार त्याच्या छातींत आरपार जाईल! तुम्ही भिऊं नका. आपण पाठीमागून त्याच्यावर आपली नजर सारखी ठेवली म्हणजे पुरें आहे."

म्हाताऱ्याच्या कानावर ते शब्द पडले. पण त्यानें कांहींच ऐकूं आलें नाहीं असें वरकरणी दाखविलें. संशय येऊं नये म्हणून त्यानें मागें वळून देखील पाहिलें नाहीं. निमूटपणें डोंगर चढत राहिला.

(पुढें चालू)

गुणी गणोबा

राजानें दिलेल्या हजार मोहोरांची थैली घेऊन गणोबा आपल्या गांवीं निघाला. तो ज्या वाटेनें जात होता ती वाट एका रानांतून जात होती. तो एका टेकडीजवळ वळणावरून जात असतां समोर एका झाडाला एक तरुण गळ्याला फांशी लावून घेण्याच्या बेतांत त्याला दिसला. त्याच्या अंगांत नवे कपडे होते. गणोबांनीं दोरी कापून टाकली आणि त्या तरुणाला विचारलें—

"भल्या गृहस्था! तुला वेडबीड तर नाहीं लागलें? जिवावर एवढा उदार कां झालास? तुला माझ्या मदतीची गरज असेल तर सांग!"

तें ऐकून तो तरुण म्हणाला—"मला या आयुष्याचा वीट आला आहे. गांवच्या लोकांसमोर उजळ माथ्यानें हिंडणें देखील मला अशक्य आहे. आज कमींत कमी शंभर मोहोरा मला मिळतील तर मला बायकोला तोंड दाखविणें शक्य आहे. पण मला शंभर मोहोरा कोण देणार?" असें सांगून तो रडूं लागला.

गणोबांनीं त्याला धीर दिला व म्हणाले—तूं या साध्या गोष्टीसाठीं आत्महत्येला तयार झालास? मी देतों तुला शंभर मोहोरा. तुझ्यावरचें संकट टळलें तर मला आनंदच होईल. ह्या घे शंभर मोहोरा आणि जा घरीं! सुखानें संसार कर!" असें सांगून गणोबांनीं त्याला शंभर मोहोरा दिल्या.

तो तरुण त्या मोहोरा घेऊन पळाला. त्याला पळत असलेला पाहून गणोबांना आश्चर्य वाटलें. हा असो पळतो कां चोरासारखा?

तेवढ्यांत गणोबांना दूर एका जागीं एक लहानसें गाठोडें दिसलें. तें गाठोडें त्या तरुणाचें असावें व स्वारी घाईत विसरून गेली असावी असा विचार करून गणोबांनीं तें गाठोडें सोडून पाहिलें. त्या तरुणानें अंगांत घातले होते अगदीं तसलेच नवे कपडे त्या गाठोड्यांत होते. गणोबांनीं ते कपडे अंगांत घातले व आपले कपडे गाठोड्यांत बांधून घेतले आणि निघाले.

ज्या तरुणाचें नांव रघुनाथ असें होतें. दुर्दैवानें त्याला वाईट संगत लागली व वडिलोपार्जित सर्व धनदौलत जुगार व दारू या दोन व्यसनांत तो घालवून बसला. रघुनाथाचें लग्न पांच वर्षांपूर्वी झालें होतें, पण बायको माहेरीच होती. सासऱ्यानें निरोपावर निरोप पाठविले कीं बायकोला घेऊन जावें. बायकोला घेऊन आला नाहीं म्हणून गांवचे लोक हंसत होते.

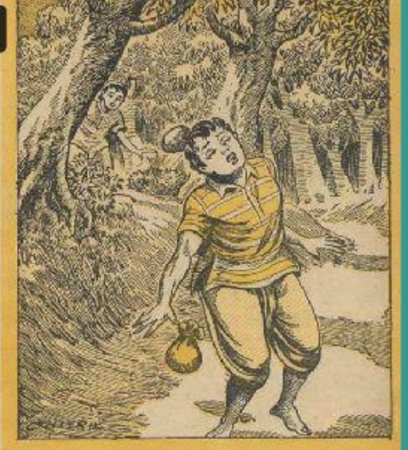
ज्या लोकांनीं कर्ज दिलें होतें त्यांनीं फिर्याद केली आणि गहाण पडलेलें घर लिलाव होण्यापर्यंत मजल आली होती. या संकटांतून त्याला कांहीं तोड सुचत नव्हती. त्याच्या आईला त्यानें काढलेल्या कर्जाची कल्पना देखील नव्हती. म्हणून तिनें मुलाला रागें भरून बायकोला घेऊन येण्यासाठीं पाठविलें.

सासुरवाडी, जांवयाचा मान व्हावयास पाहिजे तसाच झाला. त्याला नवीन धोतर जोडी मिळाली. सासऱ्यानें आग्रह करून चार आठ दिवस ठेवून घेतलें. आठव्या दिवशीं मुलीची पाठवणी झाली. दोघं नवरा बायको आपल्या गांवीं निघालीं. संध्याकाळची वेळ होती. काळोख पडूं लागला होता. दोघं एका झाडाखालीं चादर अंथरून झोंपीं गेलीं. बायकोचा डोळा लागल्याबरोबर रघुनाथ उठला व टेकडीच्या आड एका झाडाला दोरी बांधून फांस गळ्यांत घातला मात्र, गणोबांनीं येऊन दोरी तोडून टाकली. जणूं देवानेंच गणोबांना तिकडे पाठविलें होतें.

रघुनाथाला भय वाटत होतें कीं गणोबा शंभर मोहोरा कदाचित परत मागतील. आणखी एक दुष्ट विचार त्याच्या मनांत आला. गणोबांनीं दिलेल्या शंभर मोहोरा फक्त घर सोडवून घेण्याला उपयोगी पडतील. पण पुढें संसार चालवायला हातांत पैसे कोठें आहेत ? म्हणून त्यानें गणोबांची थैलीच उडवण्याचा विचार केला.

त्या प्रमाणें रघुनाथ एक दगड घेऊन गणोबांच्या वाटेवर झाडाआड लपून बसला. गणोबा आल्यावर त्यानें पाठी मागून दगड मारला. गणोबा बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडले. रघुनाथानें त्यांची थैली उचलली व मोहरा काढून घेऊन पळून गेला.

त्याला वाटलें कीं आतां बायको झोंपली आहे तिकडे परत जावें व बायकोला बरोबर घेऊन घरीं जावें. आजपर्यंत मूर्खपणा केला तो आतां पुरे झाला. या पुढें जुगारीला व दारूला राम राम ठोकावयाचा. त्यानें एक दुष्कर्म केलें खरें, पण त्याला ही सद्बुद्धि आली.

त्याला वाटलें, बायको पुन्हां माहेरी तर गेली नसेल ? कारण तो उठून येऊन बराच वेळ झाला होता. पुन्हां एक विचार आला, आतां आपल्या हातांत दगड पैसा आहे. बाजारांत जाऊन दोन नवीन दागिने कां घेऊन येऊं नये ? ते घेऊन पुन्हां बायकोच्या माहेरी जाऊं व हे दागिने देऊन तिची समजूत घालून तिला परत बोलावून घेऊन येऊं.

रघुनाथ बाजारांत पोंचला तेव्हां छान उजाडलें होतें. दुकानें उघडली होतीं. एका सराफ्याच्या दुकानांत जाऊन त्यानें निरनिराळे दागिने पहावयास सुरवात केली. परंतु

रघुनाथानें दिलेल्या मोहोरा पाहून व त्यावर राजाची मुद्रा पाहून सराफयाला थोडा संशय आला. त्यानें नोकराकरवीं ठाण्यावर ती बातमी पोंचती केली व रघुनाथाला गप्पां-मध्यें गुंतवून ठेवला.

शिपायांनीं येऊन रघुनाथाला संशयावरून कैद केलें व त्याला राजासमोर हजर केलें. राजानें आपली थैली व मोहोरा ओळखल्या. बरोबर एक हजार होत्या. बिचारा रघुनाथ एक मोहोर देखील खर्च करूं शकला नव्हता.

"तुला ही थैली कोठें मिळाली?" राजानें दरडावून विचारलें. रघुनाथ गणोबांना ओळखत नव्हता. म्हणाला—"एका उदार दानी माणसानें दिली." "कां दिली?" म्हणून विचारतां त्याच्याजवळ उत्तर नव्हतें.

"कोठला राहणारा तूं?" म्हणून विचारतां रघुनाथानें खोटा पत्ता सांगितला. त्या गांवच्या चार चौघांची ओळख विचारली असतां रघुनाथ निरुत्तर झाला. संशय पक्का झाला. राजानें पुरी चवकशी होईपर्यंत रघुनाथाला कैदेंतच ठेवायला सांगितलें आणि गणोबा सुखरूप घरीं पोंचले कीं नाहीं याची चवकशी करून येण्यासाठीं राजानें शिपाई पाठविले.

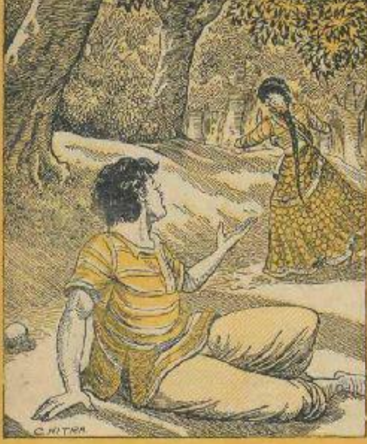

इकडे रघुनाथाची बायको जानकी नवरा उठून निघून गेल्यावर थोड्या वेळानें जागी झाली. पण तिच्या नवऱ्यानें अनुमान केल्या-प्रमाणें ती माहेरी गेली नाहीं. ती सासरी निघाली होती व सासरीच जाण्याचें तिनें मनाशीं पक्कें ठरविलें होतें. माहेरी गेली तर लोक विचारतील कीं नवरा कोठें गेला? मग उत्तर काय द्यावयाचें? तिला खालीं पहावें लागेल. येणाऱ्या जाणाऱ्याला विचारून सासरच्या गांवीं जाण्याचें ठरवून ती निघाली.

थोडें अंतर चालून गेल्यावर तिला गणोबा बेशुद्ध होऊन पडलेले दिसले. त्यांचें तोंड रक्तबंबाळ झालें होतें व त्यांच्या अंगांत तिच्या माहेरच्या लोकांनीं दिलेलेच कपडे पाहून तिला वाटलें कीं तो तिचाच पति असावा. तिनें आपल्या नवऱ्याला नीट पाहिलें तरी कोठें होतें? रंगा रूपानें गणोबामध्यें तिला विशेष फरक दिसला नाहीं.

कोणी तरी आपल्या पतीलाच मारहाण केली असावी असा विचार करून तिनें पाणी शिंपडून तोंडावरचें रक्त पुसून काढलें. गणोबा शुद्धीवर आले व डोक्याला हात लावून पाहिला तर एक मोठें टेंगूळ. हाताला

थोडें रक्त पण लागलें होतें. त्याच वेळीं त्याला दूर जानकी पाठमोरी उभी असलेली दिसली. तिनेंच त्याच्या तोंडावर पाणी शिंपडलें व त्याची सेवाशुश्रूषा केली हें कळायला त्याला फारसा वेळ लागला नाहीं.

त्याची थैली नाहींशी झालेली होती. त्यानें तिला विचारलें—"माझी थैली दिसली का बाई तुम्हांला?" पण जानकी लाजेमुळें तोंड फिरवून कांहींच बोलली नाहीं.

गणोबा उठून उभे राहाले, अंगा कपड्या-वरची धूळ झाडून टाकली आणि आपल्या गांवीं निघाले. जानकी देखील त्यांच्या पाठोपाठ निघाली. गणोबांनीं मागें वळून पाहिलें व विचारलें—

"कोण तुम्ही? तुमच्याबरोबर दुसरें कोणी नाहीं का? कोठें जायचें आहे तुम्हांला?" पण उत्तर न आलेलें पाहून त्यानें विचारलें—"पाहिजे तर तुम्हांला तुमच्या घरीं पोंचवायला मी येतों बरोबर?"

जानकीला वाटलें कीं डोक्याला जबर जखम लागल्यामुळें पतीला स्वतःची शुद्ध राहाली नसेल म्हणून ती म्हणाली—"आणखी कोण माझ्याबरोबर येणार? आणि मी आणखी कोठें जाणार?"

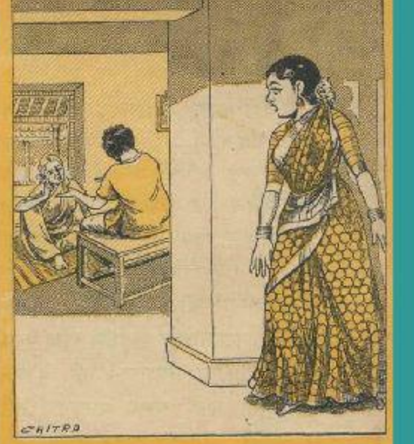
गणोबांना जानकी काय बोलते आहे, याचा उलगडा होईना. ते निस्संकोच म्हणाले—"मी आपल्या घरीं चाललों आहें. तुम्हांला हरकत नसेल तर या. माझी आई सर्व चवकशी करून तुम्हांला तुमच्या घरीं पोंचती करील."

तरी जानकीला गणोबा आपले पति नाहींत हें कळलें नाहीं. ती त्यांच्या पाठो-पाठ गणोबांच्या घरीं आली. गणोबांची आई मुलाची वाटच पहात होती. तिनें जानकीला पाहून प्रथम तिच्या विषयींच चवकशी केली.

गणोबा आईला सांगू लागले—"आई! ह्या बाई कोण हें मला माहीत नाहीं. वाटेंत मला भेटली. एकटी आहे असें वाटलें. माझ्याबरोबर आली आहे. रानांत तिला एकटीला सोडून येणें बरोबर दिसलें नाहीं म्हणून घेऊन आलों. तिला विचारलें तर लाजेनें तोंड फिरवून उभी राहते व कांहीं बोलत नाहीं. तूंच तिला विचारून तिची सर्व चवकशी कर. तिच्या घरीं तिला आपण पोंचवूं या!"

नंतर गणोबांनीं गुरुगृहीं त्यांनीं जो विद्याभ्यास केला होता त्याचें वर्णन सांगून एका राजकुमाराचें त्यानें कसें रक्षण केलें, वाटेंत आत्महत्या करणाऱ्या एका तरुणाला वांचवून त्याला शंभर मोहोरा देऊन कसा उपकार केला व शेवटीं चोरानें दगड मारून थैली कशी चोरून नेली हें सांगितलें.

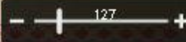
जानकी भिंतीआड उभी राहून सर्व ऐकत होती. तिला आतां कळलें कीं गणोबा तिचा नवरा नाहीं. तो आत्महत्येचा प्रयत्न तिच्या नवऱ्यानेंच तर केला नसेल? त्याचें रक्षण करून गणोबांनीं त्याला शंभर मोहोरा पण दिल्या होत्या. नवरा कोठें गेला हें कळायला मार्ग नव्हता.

इतक्यांत राजाचे शिपाई चवकशीसाठीं आले. त्यांनीं गणोबांना सांगितलें कीं माल-मुद्देमालासकट चोर पकडला आहे. गणोबा म्हणाले कीं माझी थैली चोरीला गेली खरी, पण त्यांत नऊशें मोहराच होत्या. कारण हजार मोहोरांपैकीं शंभर मी एका तरुणाला दिल्या होत्या. त्यांनीं अंगांत घातलेले कपडे दाखविले व म्हणाले—"बहुतेक हे कपडे त्याचेच असावेत." शिपाई म्हणाले—"अगदीं असेच कपडे चोराच्या अंगांत आहेत."

गणोबांना तेव्हां कळलें कीं ज्याला त्यांनीं शंभर मोहोरा दिल्या होत्या त्यानेंच शेवटीं

असा घात केला. आपल्याच पतीनें परोपकारी गणोबांचा अपकार केल्याचें ऐकून जानकी रडूं लागली व गणोबांच्या पायां पडून पतीला माफ करण्यासाठीं विनंति केली.

गणोबांनीं तिला धीर दिला व शिपायां-बरोबर ते राजदरबारीं गेले. कैदेंत पडलेल्या रघुनाथाला त्यांनीं ओळखलें. रघुनाथानें केलेल्या अपराधाबद्दल पश्चात्ताप व्यक्त करून माफी मागितली. म्हणाला—"मी आपल्या मूर्खपणानें आपलें सर्वस्व घालवून बसलों व शेवटीं आपल्या उपकारकर्त्याचा घात करायला तयार झालों. हें सर्व माझ्या कृतकर्माचें फळ होय."

गणोबांनीं रघुनाथाच्या वतीनें राजाजवळ विनंति केली कीं त्या तरुणाला माफ करण्यांत यावें व जरूर असेल तर त्याच्या ऐवजीं ते स्वत: तुरुंगवास भोगायला तयार आहेत. त्याची बायको किती गुणी आहे! बिचारी पहिल्यानेंच माहेरून सासरी येत होती व पतीच्या चुकीमुळें तिला दु:ख सहन करावें लागणार होतें. तिचें आयुष्य सुखी व्हावें म्हणून तिच्या पतीला आपल्या हजार मोहोरा देण्यांत याव्या अशी विनंति पण त्यांनीं केली. कोणाला दुखवणें किती सोपें पण कोणाला सुखी करणें किती कठीण आहे!

गणोबांच्या विनंतीस मान देऊन राजानें त्या तरुणाला क्षमा केली व पुष्कळसें धन देऊन दोघां नवरा बायकोस निरोप दिला.

गणोबा त्या तरुणाला आपल्या घरीं बोलावून घेऊन गेले आणि म्हणाले—"आतां यापुढें तरी संभाळून रहा. ह्या पत्नीच्या रूपानें तुला एक रत्न मिळालें आहे. तिच्या रक्षणाची जबाबदारी तुझ्यावर आहे."

[पुढल्या अंकीं आणखी एक गोष्ट]

वाईट झालें, पण बऱ्यासाठीं

चीन देशांत एक म्हातारा रहात असे. त्याच्याजवळ एक घोडा होता. एकदां तो घोडा कोठें तरी नाहींसा झाला. शेजार पाजारच्या लोकांनीं येऊन म्हाताऱ्याला धीर दिला कीं देव करतो तें बऱ्यासाठींच करतो.

म्हातारा म्हणाला—"माझा घोडा हरवला हें देखील माझ्या बऱ्यासाठींच असेल कदाचित!" कांहीं दिवसांनीं तो घोडा परत आला तेव्हां तो आणखी एक घोडा बरोबर घेऊन आला.

शेजारच्या लोकांनीं येऊन म्हाताऱ्याचें अभिनंदन केलें. म्हातारा म्हणाला—"पण कदाचित याचा परिणाम वाईटहि होऊं शकेल!"

त्यानंतर कांहीं दिवसांनीं त्या म्हाताऱ्याचा मुलगा त्या नव्या घोड्यावर बसून कोठें तरी जात असतां घोड्यावरून खालीं पडला व त्याचा पाय मोडला.

शेजार पाजारच्या लोकांनीं येऊन सहानुभूति व्यक्त केली तेव्हां म्हातारा म्हणाला—"कदाचित हें माझ्या बऱ्यासाठींच असेल!"

त्याच सुमारास चीन देशावर हूण लोकांनीं स्वारी केली. देशांतल्या तरुणांना सैन्यांत भर्ती करूं लागले. म्हाताऱ्याचा मुलगा लंगडा होता म्हणून त्याला भर्ती केलें नाहीं.

अकलेचा कांदा

आजोबा घरीं आले तेव्हां सर्व बाळूची थट्टा करण्यांत रंगले होते.

"काय रे, तुम्ही त्याच्या पाठीस कां लागला आहां ?" आजोबांनीं विचारलें.

पण बाळूनें कांहीं उत्तर दिलें नाहीं.

यमू म्हणाली–

"आजोबा आम्ही सर्व लपंडाव खेळत होतों. बाळू म्हणाला मी देखील खेळणार. आम्ही त्याला किती सांगितलें तुला येणार नाहीं, पण त्यानें हट्ट केला म्हणून आम्ही त्याला खेळायला घेतलें. तो ओरडत गेला, "थांब इतक्यांत येऊं नकोस !" एका टोपली मागें लपून ओरडला–"आतां आलास तरी चालेल." तो कोठें आहे हें चोराला कळलें व चोरानें त्याला जाऊन धरलें. म्हणून सर्व हंसत होते."

"एवढेंच का ?" असें म्हणत आजोबा खालीं बसले. बाळूला प्रेमानें मांडीवर घेऊन ते म्हणाले–"अगदीं तुझ्याच सारखा समुद्रांत राहणारा एक प्राणी आहे, बघ ! त्याला पाय, शेपूट व डोकें आहे. कोळी मासे धरायला आले कीं तो देखील तुझ्यासारखा एका जागीं लपून बसतो. एवढेंच नव्हें, तो कोठें लपून बसला आहे हें कोळ्यांना कळूं नये म्हणून काळ्या रंगाचा एक तऱ्हेचा द्रव तो सोडीत असतो, आणि तोच त्याचा काळ ठरतो. कारण त्या काळ्या द्रवाच्या अनुरोधानें कोळी त्या प्राण्याला धरतात."

"आजोबा, म्हणजे तो खुळाच आहे म्हणावयाचा. खंड्या, म्हणजे सुतार पक्षी काय करतो माहीत आहे ना ?" एका मुलानें उठून विचारलें.

सौ. रमाबाई सोमण

"मला नाहीं बुवा माहीत ! सांग बघू !" आजोबा म्हणाले.

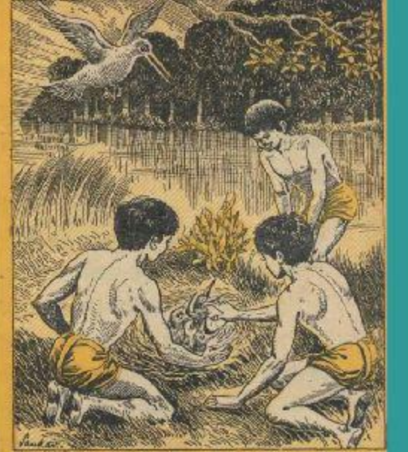
"त्याच्या पिलांना धरून कोणी नेऊं नये म्हणून प्रथम तो झाडाच्या अगदीं शेंड्यावर आपलें घरटें बांधतो. पिलें अंड्यांतून बाहेर आल्यावर तीं खालीं पडून मरतील असा विचार करून तो आपलें घरटें थोडें खालीं बांधून त्यांत पिलांना आणून ठेवतो. पिलें जसजशीं मोठीं होत जातात तसतसें तो आपलें घरटें खालीं खालीं आणीत जातो. शेवटीं घरटें इतकें खालीं आणून ठेवतो कीं कोणी सहज पिलांना उचलून घेऊन जातो."

"अकलेचा कांदा ! त्याला एवढें सुद्धां कळत नाहीं म्हणवयाचें !" बाळू म्हणाला.

आजोबांनीं बाळूला मांडीवरून खालीं उतरवून ठेवलें आणि नाकांत तपकीर कोंबीत म्हणाले–"अरे खुळ्या मनुष्य तरी तेंच करतो."

"म्हणजे असले अकलेचे कांदे माणसांत सुद्धां असतात, म्हणतां ?" मुलांनीं विचारलें.

आजोबा म्हणाले–"पशुपक्ष्यांना मुळीं अकलच नसते म्हणून त्यांच्या हातून असला मूर्खपणा होतो. पण मनुष्य अकल असून देखील मूर्खपणा करतो त्याला काय म्हणावयाचें ?"

"कसें हो ?" मुलांनीं विचारलें.

आजोबा गोष्ट सांगूं लागले–

"एकदां एका राजानें वाटसरूंसाठीं रस्त्याच्या बाजूला एक विहीर खणून ठेवली होती. सर्वांनीं राजाची स्तुति केली आणि त्याचे आभार मानले. कारण जवळपासच्या गांवांत पिण्याच्या पाण्याची फार टंचाई होती. पण दैवयोग असा कीं एक मनुष्य त्या विहिरींत पडला. मग काय लोकांनीं राजाची निंदा सुरू केली. काय पण विहीर बांधली आहे. कित्येकांनीं असें म्हणायला देखील मागें पुढें पाहिलें नाहीं कीं येथें

विहिरीची मुळीं गरजच काय होती. विहीर नसती म्हणून काय बिघडलें असतें?" जें तोंडाला आलें तें लोक बोलूं लागले.

"म्हणजे दहा माणसें दहा तऱ्हेनें बोलूं लागलीं म्हणून राजा मूर्ख ठरेल का? बोलणारे लोकच मूर्ख ठरले." एक मुलगा म्हणाला.

"कसें अगदीं बरोबर बोललास. पण कोणी जाणून बुजून मूर्खासारखा वागत नाहीं! पण चांगले समजूतदार शहाणे लोक सुद्धां अगदीं साध्या व्यवहारांत कधीं कधीं मूर्खासारखे वागतात! उदाहरण म्हणून एक दोन गोष्टी सांगतों." आजोबा म्हणाले.

एकदां एका राजाच्या कानावर तक्रारी येऊं लागल्या कीं त्याच्या राज्यांत वाघांचा सुळसुळाट वाढूं लागला आहे. तो राजा स्वभावानें फार दुष्ट होता. लोक नुसतें त्याचें नांव ऐकूनच थरथर कांपत असत. तो राजा जागोजागीं आपले हुकूम दगडावर लिहून ठेवीत असे. प्रजा राजाच्या आज्ञे-प्रमाणें वागत असे. कधीं राजाच्या आज्ञे-विरुद्ध वागण्याची कोणाची छाती नव्हती. राजानें एक आज्ञा त्याच्या राज्यांतल्या वाघांच्या नांवीं काढून ती आज्ञा एका दगडावर खोदून ठेवली. "सर्व वाघांना

कळविण्यांत येत आहे कीं त्यांनीं एका आठवड्याच्या आंत या जंगलांतून निघून जावें. पण वाघ ती आज्ञा वाचून का जंगल सोडून निघून जाणार? वाघांचा सुळसुळाट तसाच चालू होता. आतां राजाला अकलेचा कांदा नाहीं म्हणावयाचा तर काय म्हणावयाचें? त्याला राजमद इतका चढला होता कीं त्याला वाटत होतें कीं श्वापदें देखील त्याच्या आज्ञेला भिऊन पळून जातील."

आणखी एक गोष्ट सांगतों. ऐका—

एकदां एका राजाच्या पदरीं एक मंत्री होता. तो प्रजावत्सल होता. तो नेहमीं प्रजेचें हित कसें होईल याचा रात्रंदिवस विचार करीत असे. कोणी प्रजेचें हित कसें होईल हें सुचविलें तर मंत्री त्याला बक्षिस देऊन त्याचा गौरव करीत असे. मंत्र्याची शाबासकी मिळविण्यासाठीं एका अधिकाऱ्यानें सुचविलें कीं राजधानीच्या पूर्वेला जो एक मोठा तलाव आहे तो आटवून त्यांत भात शेती केली तर देशांत सुकाळ होईल.

मंत्र्याच्या बायकोला ती सूचना ऐकून थोडें आश्चर्य वाटलें. तिनें विचारलें—"तें बरोबर आहे, पण तलावांतल्या पाण्याचें काय करावयाचें?"

त्या अधिकाऱ्यानें विचार करायला क्षणभर देखील न थांबतां उत्तर दिलें—"शेजारीं दुसरा एक तलाव बांधून त्यांत सर्व पाणी सोडून देतां येईल. काय पण अक्कल? तुम्ही सुद्धां ऐकून हंसूं लागलात ना? पण तो अकलशून्य होता असें थोडेंच आहे. मंत्र्याची शाबासकी मिळविण्यासाठीं त्यानें ती सूचना केली होती."

आजोबा थोडा वेळ तपकीर ओढण्या-साठीं थांबलेले पाहून मुलें म्हणाली—"आजोबा! अशाच कांहीं गमतीदार गोष्टी सांगा हो!"

"अरे अशा गोष्टी ना? माझ्या डोक्याला जितके केस आहेत तितक्या माझ्या डोक्यांत आहेत." आजोबा म्हणाले आणि डोकें खाजवूं लागले. थोड्या वेळानें गोष्ट सुरू केली—"एका राजाकडे एक नोकर होता. आलें कोठें व कसें लागतें, हें त्याला माहीत नव्हतें. एकदां बोलतां बोलतां त्यानें आपल्या साथी नोकरांना विचारलें—"आल्याचीं झाडें जास्त कोठें होतात?"

दुसरा म्हणाला—"आलें झाडाला नाहीं लागत. जमिनींत होतें."

पण पहिला नोकर त्याला कबूल होईना. म्हणाला—"चूक! मला माहीत आहे झाडालाच लागतें. शंभर रुपयांची पैज!" नंतर त्यानें दोघां तिघांना जाऊन तोच प्रश्न केला आणि प्रत्येकानें तेंच उत्तर दिलें. कोणी झाडाला लागतें असें उत्तर दिलें नाहीं. म्हणून पहिला नोकर हारला. पण तो दुसऱ्या नोकराला शंभर रुपये देत म्हणाला—"मी हारलों म्हणून काय झालें? आलें झाडालाच लागतें, हें मला नक्की माहीत आहे. अरे, ह्या सर्व लोकांना काय माहीत?" सशाला शिंगें असतात असें सांगणाऱ्या मूर्खासारखाच हा एक मूर्ख होता, आणखी काय?

माहिती कांहीं नसते व माहिती असल्याचा आव आणून असे मूर्खासारखे कांहीं लोक कांहीं तरी बोलतात झालें. आणखी एक गोष्ट ऐका—

एका राजाला दोन मुलें होतीं. दोघांचा वादविवाद चालू होता. तांदूळ कोठून येतो? मोठा म्हणाला—"पोत्यांतून!" धाकटा म्हणाला—"कणगींतून" पण दोघांपैकीं एक जण देखील कधीं शेतांत गेला असेल तर शपथ!"

अशीच एक गोष्ट आहे. एका चित्रकारानें दोन बैल झुंजत आहेत असें एक चित्र तयार केलें. मान खालीं करून ते नाकानें फूत्कार सोडीत होते. ते आपल्या शेपट्या उडवीत होते. सर्व दृश्य अगदीं कसें स्वाभाविक वाटत होतें. सर्व त्या चित्राची प्रशंसा करीत होते.

चित्रकार गर्वानें फुलत गेला. एकदां त्या चित्रकाराच्या गुराख्यानें तें चित्र पाहिलें आणि जोरजोरानें हंसूं लागला. म्हणाला—"धनी! काय व हें?"

चित्रकार म्हणाला—"आहे कीं नाहीं गमतीचें चित्र! मी काढलें आहे तें. तुला काय कळणार आमची चित्रकला? आहेत कीं नाहीं खरोखरचे बैल?"

"आहेत बल्च! पण झुंजतांना बैल अशा शेपट्या उडवीत नाहींत. शेपटी दाबून धरतात." गुराख्यानें अगदीं बरोबर सांगितलें होतें. त्याची चूक त्याच्या पदरांत बांधून दिली होती. पण त्यानें त्या चित्रांत कांहीं बदल केला का?

कांहीं लोक 'अव्यापारेषुव्यापार' करूं लागतात. म्हणजे त्यांना माहिती मुळींच नसतें. पण नेमकें तेंच काम करायला धांवतात. एका गांवांत एक आंधळा रहात असे. त्याला पाहून त्याच्या एका नातेवाइकाला त्याची दया आली. तो म्हणाला—"बिचाऱ्यानें सूर्याचें तोंड कधीं पाहिलेलें नाहीं. तें कसें असतें आपण त्याला सांगूं या. असें सांगून तो म्हणाला—"सूर्य या घंटेसारखा असतो." असें सांगून त्यानें घंटा वाजवून दाखविली. त्यानंतर घंटेचा आवाज ऐकल्याबरोबर आंधळा विचारी—"कोण? सूर्य आला का?" त्याच्या त्या नातेवाइकाला त्याचें जास्तच दुःख वाटलें. तो म्हणाला—"सूर्य असा चमकतो!" असें सांगून एक मेणबत्ती आंधळ्यासमोर दाखवीत म्हणाला—"पाहिजे तर हात लावून पहा!" त्यानंतर कांहीं दिवसांनीं त्या आंधळ्याच्या हातांत मुलांनीं एक बांसुरी आणून दिली. ती हातांत घेऊन तो आंधळा म्हणाला—"अरे हा तर सूर्य दिसतो आहे. आतां नाहीं सोडणार याला!" मुलांनीं किती सांगितलें कीं ती बांसुरी आहे सूर्य नाहीं, पण आंधळा म्हणूं लागला—"तुम्हांला काय माहीत?" मुलें हंसूं लागलीं.

आतां तुम्हींच सांगा कीं तो आंधळा वेडा कीं सूर्य कसा असतो हें सांगणारा वेडा!"

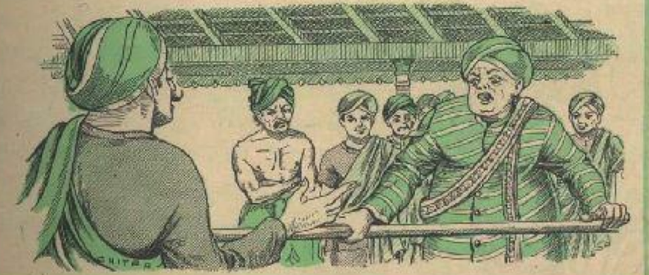
घमेंड जिरली

एक गरीब लाकूडतोड्या रानांत लाकडें तोडून त्यांची एक मोळी बांधून बाजारांत विकायला घेऊन आला. बाजारांत खूप गर्दी होती. लाकूडतोड्या 'बाजू' 'बाजू' असा ओरडत रस्त्यानें चालत होता. लोक त्याचा आवाज ऐकून बाजूला सरत होते. परंतु एक घमेंडखोर शेठ बाजूला झाला नाहीं. त्यामुळें त्याचे कपडे लाकडांत अडकून फाटून गेले. त्याला फार राग आला. त्यानें लाकूडतोड्याच्या विरुद्ध न्यायाधिशाकडे फिर्याद केली.

न्यायाधिशानें लाकूडतोड्याला कित्येक प्रश्न केले. पण त्यानें एका प्रश्नाचें देखील उत्तर दिलें नाहीं. शेवटीं न्यायाधिशानें कंटाळून विचारलें—"या मुक्याला माझ्याकडे कशाला घेऊन आलां आहां?"

"साहेब! हा नेहमींच असें एक न एक सोंग करतो. हा मुका आहे तर 'बाजू बाजू!' असें ओरडत कसा बाजारांत आला?" शेठ म्हणाला.

"होय का? म्हणजे तो ओरडत असून व तें ऐकून देखील तुम्ही बाजूला सरकला नाहींत. ही तुमचीच चूक आहे! तुमची फिर्याद रद्द करण्यांत येत आहे!" न्यायाधिशानें निवाडा दिला.

कृताकृत

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. झाडावरून प्रेत काढून खांद्यावर घेतलें आणि नेहमींप्रमाणें स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला— "राजा! तुझी ही चिकाटी पाहून मला कधीं कधीं तुझें कौतुक करावेंसें वाटतें. कारण कृताकृत नांवाच्या एका ब्राह्मणाप्रमाणें हातीं घेतलेलें काम तडीस नेण्यासाठीं तूं झटत आहेस. काम पुरें होईपर्यंत तुला चैन पडणार नाहीं हें मी पाहातों आहें. तरी तुला कंटाळा वाटूं नये म्हणून मी कृताकृताची गोष्टच तुला सांगतों. ऐक!" असें सांगून त्यानें गोष्ट सुरू केली.

कृताकृत हा एक ब्राह्मण होता. तो वैदिक कार्य करण्याचें सोडून जुगार खेळूं लागला व दारू पिऊन गुंडगिरी करूं लागला. कधीं कधीं झिंगल्यावर तो रात्रीं स्मशानांत जात असे. जें मिळेल तें खायचें, विधिनिषेध कांहीं नाहीं. एकूण तो कुळभ्रष्टच झाला असें म्हटलें तरी चालेल.

एकदां तो स्मशानांत हिंडत असतां स्मशानांत कित्येक चिता जळत होत्या आणि भुतांचें नृत्य चालू होतें. एका भुतानें त्याला विचारलें—"मला खायला नरमांस आणून देतोस कीं मी तुलाच खाऊन टाकूं?"

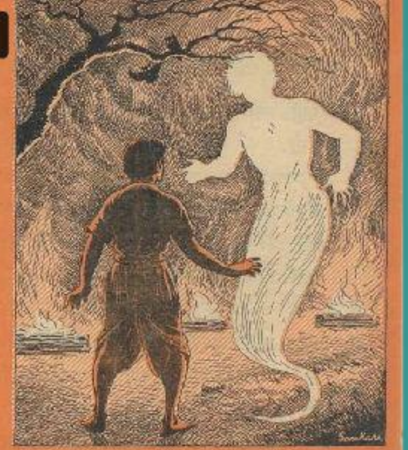
"मी नरमांस आणून द्यायला तयार आहें. पण त्याबद्दल तूं मला काय देणार, सांग!" कृताकृतानें विचारलें.

"तूं एका निरोगी ब्राह्मणाचें मांस आणून दिलेंस तर मी तुला संजीवनीमंत्र शिकवून देईन!" भूत म्हणालें.

"त्या एका मंत्रावर भागणार नाहीं. तूं मंत्रवलेले फासे सुद्धां दिले पाहिजेस. जुगारांत माझा पराभव होता कामा नये! हें कबूल असेल तर तूं मागितल्याप्रमाणें ब्राह्मणाचें मांस मी आणून द्यायला तयार आहें." कृताकृत म्हणाला.

"कबूल! मी तुला मंत्रवलेले फासे पण द्यायला तयार आहें!" भूत म्हणालें.

कृताकृतानें निरोगी ब्राह्मणाला ठार करून त्याचें मांस आणून द्यायचें ठरविलें. परंतु तें

काम सोपें नव्हतें. म्हणून त्यानें आपल्या भावाचाच वध केला आणि त्याचें मांस आणून भुताला दिलें. भुतानें वचन दिल्याप्रमाणें एक मंत्रवलेला फाशांचा जोड आणि संजीवनी मंत्र कृताकृताला दिला.

एकदां संजीवनी मंत्राची परीक्षा करून पाहण्यासाठीं कृताकृत स्मशानांत गेला आणि एका चांडाळाच्या प्रेतावर त्याचा प्रयोग करूं लागला. त्यानें अर्धा मंत्रच म्हटला असेल कीं प्रेताचा डावा हात हलूं लागला. नंतर डावा पाय हलूं लागला व हळूं हळूं डावा डोळा उघडून तो चांडाळ कृताकृताकडे

पाहूं लागला. अजून उजवे अंग मेलेलेंच होतें.

तें भयंकर दृश्य पाहून कृताकृत घाबरला आणि अर्धा मंत्र विसरून गेला. आतां त्या चांडाळाला अर्धमृत स्थितींत ठेवून तेथें फार वेळ उभा राहण्याची त्याची छाती होईना. म्हणून कृताकृत तेथून पळाला. चांडाळाचें अर्धवट जिवंत झालेलें प्रेत पण उभें राहालें आणि लंगडत त्याच्या पाठी-मागून निघालें.

कृताकृत पळत घरीं गेला व दरवाजा बंदकरून थरथर कांपत पांघरूण घेऊन झोपण्याचा प्रयत्न करूं लागला. पण झोंप लागते का ? डोक्यांत त्या चांडाळाचें भूत बसलें होतें ना ? थोड्या वेळानें त्याला "ऊनाधिकाकृतंकृतम् !" चा जप करीत कोणी येत असल्याचा आवाज ऐकूं आला. तो चांडाळच आहे याची खात्री पटल्यावर कृताकृत बिछान्यावरून उठला व दार उघडून पळाला. पण ठेच लागून खालीं पडला. तरी उठून एका घोड्यावर बसून दूरच्या एका गांवीं निघून गेला.

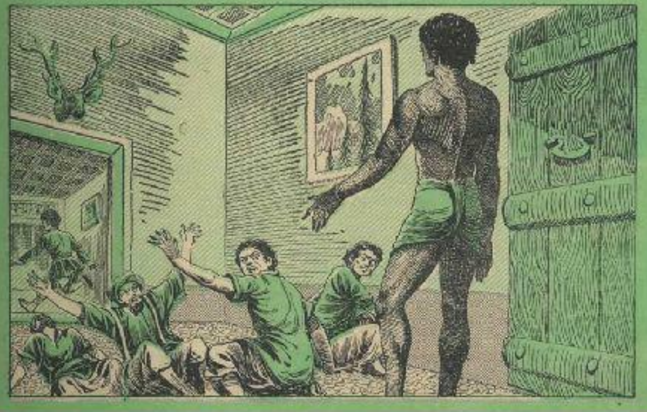
त्याची समजूत होती कीं आतां चांडाळ पाठलाग करीत येणार नाहीं. तो संवयी-प्रमाणें पुन्हां जुगार खेळूं लागला. आतां तर त्याच्याजवळ मंत्रवलेले फासे होते. म्हणून त्याला जुगारींत चांगलेंच यश मिळूं लागले. हळूं हळूं तो श्रीमंत झाला. त्याच्या दिवाण-खान्यांत नेहमीं जुगार खेळणारांची गर्दी जमा होऊं लागली. त्याची मित्र मंडळी जमत, जुगार खेळत व दारू पिऊन मारामारी देखील करीत. त्यांत त्याचें नुकसान होई. पण एकदां लागलेलें व्यसन सुटतें का ?

एकदां तो आपल्या जुगारी मित्रमंडळीं-बरोबर जुगार खेळण्यांत गर्क झाला असतां चांडाळ लंगडत लंगडत दत्त म्हणून समोर येऊन उभा राहाला आणि "ऊनाधिका कृतंकृतं !" चा जप करूं लागला.

कृताकृत त्याला पाहून जोरानें ओरडला व मागच्या दारानें पळून गेला. त्यानें तें गांव देखील सोडलें आणि आणखी एका दूरच्या गांवीं जाऊन राहूं लागला. त्याच्या घरीं जे लोक होते ते सर्व चांडाळाच्या त्या अर्धमृत प्रेताला पाहूनच जागच्या जागीं गार झाले.

नव्या गांवीं कृताकृत कांहीं दिवस वेष पालटून भटकत राहिला. हळू हळू त्याची भीति कमी होऊं लागली. जुगार खेळून

पुन्हां पैसे मिळवूं लागला आणि चैन करूं लागला.

एकदां कृताकृत आपल्या घरीं निश्चिंतपणें घोरत पडला असतां चांडाळ लंगडत "उनाधिकाकृतंकृतम् !" असें ओरडत येऊन पोंचला. कृताकृत जागा झाला तेव्हां समोर चांडाळाला उभा पाहून घाबरून गेला आणि पळण्यासाठीं माडीवरून उडी टाकली आणि खालीं फरशीवर आदळून आपटून मरण पावला. येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें—"राजा! मला हें कळलें नाहीं कीं तो चांडाळ "उनाधिकाकृतंकृतम् !" असें कां ओरडत होता? त्याचा अर्थ काय? तूं माहीत असून सांगितला नाहींस तर तुला त्याचा परिणाम माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला—"उनाधिकाकृतंकृतम् ! याचा अर्थ, कमी केलेलें, अधिक केलें किंवा कांहींच केलें नाहीं असा होतो. तात्पर्य स्पष्टच आहे. सुरू केलेलें काम जे लोक पुरें करण्याचें धाडस किंवा चिकाटी दाखवीत नाहींत ते तें काम अर्धवट सोडून देतात. उत्तम पुरुष हातीं घेतलेलें काम पुरें करतात किती त्रास किंवा कष्ट सहन करावे लागले तरी माघार घेत नाहींत. त्यांना इहलोकीं सुख मिळतें. अर्धवट काम करणारांना इहलोकीं दुःख व परलोकीं पण दुःख सहन करावें लागतें. चिकाटी ही यशाची गुरु किल्ली आहे!"

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ पुन्हां प्रेतासह नाहींसा झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

(कल्पित)

बहीण भाऊ

[२]

जुबेदानें नोकरांकरवीं कूतल कुलूबला पुरून टाकवलें खरें, परंतु खलिफांनीं घरीं परत आल्यावर ती कोठें आहे असें विचारलें तर त्यांना काय उत्तर द्यावयाचें या विचारांत ती पडली. पण तिला सयुक्तिक असें उत्तर सुचेना.

तिनें आपल्या म्हाताऱ्या दासीला बोलावून तिचा सल्ला घेतला. म्हातारी वस्ताद होती. म्हणाली—"बेगम साहबा! एक उपाय आहे. कराल तर सांगतें. तसे पुष्कळ उपाय आहेत. पण हा उपाय तुम्ही केलात तर आपल्याला खात्रीनें यश येईल. सुताराला बोलावून एक पुतळा तयार करायला सांगा. तो पुतळा एक सुंदर ताबूत तयार करून त्यांत ठेवून द्या. नंतर दासदासींना बरोबर घेऊन महालाच्या एका कोपऱ्यांत कोठें तरी तो पुरून टाका, म्हणजे झालें."

"खलिफांनीं विचारलें कीं कूतल कुलूब कोठें आहे तर सांगा कीं खलिफा गेल्यावर त्यांच्या विरहानें ती एकाएकीं मरण पावली व खलिफांना परत पुष्कळ दिवस लागतील असें समजून तिला मूठमाती देणें भाग पडलें. तिच्या दर्जाला साजेल अशी अत्युत्तम कबर पण तिच्या प्रेतावर बनवली आहे."

खलिफा आपल्या प्रेमिकेची कबर पाहून शोक करतील व तिच्या आत्म्याला शांति मिळो व कयामतच्या रात्रीं तिची पुन्हां भेट घडो अशी खुदाजवळ प्रार्थना करतील. त्यांना शंका आली तर ते कबर खणवून

श्री ना. गो. देसाई

पाहतील तेव्हां उत्तमोत्तम कपड्यांत कूतल कुल्बचा पुतळा दिसेल. 'किती काळवंडला आहे' असें म्हणा, म्हणजे खलिफा त्याला हात सुद्धां लावणार नाहींत. प्रेताला हात लावणें धर्मविरुद्ध आहे याची आठवण करून द्यायला विसरूं नका."

जुबेदा बेगम खूष झाली. तिनें दासीनें सांगितल्याप्रमाणें एक लाकडाचा पुतळा करवून घेतला. त्या पुतळ्याला उंची वस्त्रें व दागिने घालून तोंडावर बुरखा घातला व दासीनें सांगितल्याप्रमाणें थाटामाटानें तो पुतळा पुरून टाकला. त्या जागेवर मेणबत्त्या लावून ठेवून दिल्या. नंतर त्या जागीं एक सुंदर कबर बनविली. अंतःपुरांतील सर्व स्त्रिया व दासदासी या काळीं वस्त्रें घालून मूठमातीच्या संस्काराला हजर होत्या. सर्व महालांत कूतल कुल्ब वारल्याची बातमी पसरली. मसूरसारख्या खलिफांच्या मित्रमंडळींना देखील ती बातमी खरी वाटली.

खलिफा कांहीं दिवसांनीं मोहीम संपल्यावर बगदादला परत आले. कूतल कुल्ब वारल्याचें ऐकून ते बेशुद्ध होऊन धाडकन जमिनीवर पडले. शुद्धीवर आल्यानंतर त्यांनीं कबरीचें दर्शन घेण्यासाठीं जायचें ठरविलें.

"खलिफा कबरीजवळ गेले. कबरीच्या चारी बाजूला काळे गालिचे घातलेले पाहून व मेणबत्त्या जळत असलेल्या पाहून खलिफा दोन मिनिटें कबरीजवळ मौन उभे राहाले व नंतर आपल्या महालांत परत गेले.

परंतु पुन्हां त्यांना शंका वाटली कीं कदाचित हें सर्व खोटें असेल. म्हणून त्यांनीं कबर खणवून खात्री करून घेतली आणि एक आठवडाभर कुराणाचा पाठ करून घेण्याची व्यवस्था केली. रात्रं दिवस तो पाठ चालू होता. खलिफा तासन् तास बसून कुराणपाठ ऐकत.

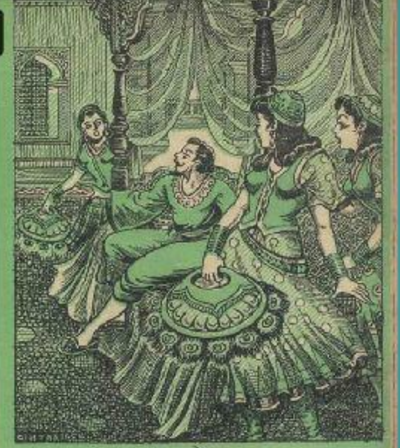
कित्येक दिवस दुःखामुळें झोंप आली नाहीं. कुराणपाठ होऊन गेल्यावर ते घरीं आले व झोंपी गेले. सर्व लोक आपापल्या घरीं निघून गेले.

खलिफांच्या सेवेला ज्या दासी आल्या होत्या त्यांचें आपसांत हळूं हळूं बोलणें चालू होतें. अर्थातच खलिफांची झोप मोडली. परंतु त्यांनीं झोंप मोडली असल्याचें दाखविलें नाहीं. दासींचें बोलणें चालू होतें–

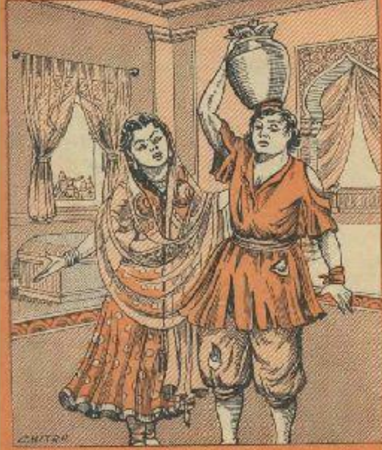
"खलिफांना उगीच त्रास झाला. त्या कबरीवर त्यांनीं उगाच आसवें गाळलीं. त्या कबरींत लाकडाचा पुतळा तर आहे."

"खरें प्रेत जुबेदा बेगमनें दूर मशिदीच्या भिंतीजवळ गुपचुप पुरून टाकलें आहे. तिनेंच तिचा कांटा दूर करविला!"

खुदाची मेहरबानी होती म्हणून ती कशी तरी वांचली. डेमास्कसला कोणी गनी नांवाचा व्यापारी आहे त्याच्याकडे ती राहते आहे, म्हणे. जुबेदा बेगमला सुद्धां ही गोष्ट आतां कळली आहे. तेथें तो गनी आणि कूतल कुल्ब मजा करीत आहेत आणि इकडे खलिफा मात्र तिच्या नांवानें आंसवें गाळीत आहेत." तें ऐकून खलिफा उठून बसले आणि विचारूं लागले–"जाफर कोठें आहे? जाफर! बोलवा त्याला!" जाफर आल्यावर ते त्याला म्हणाले–"जा, आतां नीघ! डेमास्कसच्या व्यापाऱ्याच्या घरीं जा आणि घराचा ताबा घे. माझी कूतल कुल्ब तेथें आहे तिला घेऊन ये आणि त्या गनीच्या मुसक्या बांधून त्याला माझ्यासमोर हजर कर. त्याची चामडी सोलवितों."

जाफरनें एका सरदाराबरोबर कांहीं सैनिकांना गनीच्या घरीं पाठविलें. सरदाराला त्यानें बजावून सांगितलें कीं तो गनी घरांत आहे कीं नाहीं ह्याचीं पहिल्यानें माहिती काढून त्याच्या घराला वेढा दे. गनी हातचा

निसटून गेला तर तुला व मला फांशीची शिक्षा होईल."

खलिफांचा सरदार आपल्या सैन्यासह गनीच्या घराजवळ आला तेव्हां गनी व कूतल कुलब दोघांनीं माडीवरच्या खिडकींतून त्यांना पाहिलें. कूतल म्हणाली—"पळ काढ आतां! खलिफा तुला जिवंत सोडणार नाहींत!"

सैनिकांनीं तोंपर्यंत घराला वेढा दिला होता. पळावें कसें हें त्याला कळेना. कूतल कुलबनेंच एक युक्ति काढली. तिनें त्याचे कपडे फाडले. ते एका मडक्यांत कोंबले व मडकें डोक्यावर घ्यायला सांगितलें. नंतर म्हणाली—"तूं समोरच्या दारानेंच बाहेर जा! तुला गुलाम नोकर समजून कोणी ओळखणार नाहीं. माझी काळजी करूं नकोस. माझ्या केसाला देखील धक्का लागायचा नाहीं."

कूतल कुलबनें सांगितल्याप्रमाणें शिपायांनीं गनीला अटकाव केला नाहीं. तो बाहेर गेल्यावर सरदार घरांत शिरला तेव्हां कूतल कुलब जणुं कांहीं त्यांची वाट पहातच बसली होती. सरदार समोर आल्याबरोबर तिनें लवून सलाम केला.

सरदार तिला म्हणाला—"गनीला कैद करून घेऊन यायला मला हुकूम झाला आहे! आहे कोठें तो? तुला माहीत आहे का?"

"मला माहीत आहे. तो आपल्या बहिणीला भेटून येतों असें सांगून निघून गेला आहे. यापलीकडे मला कांहीं माहीत नाहीं. ही पेटी माझी आहे. हिच्यांत माझ्या सर्व वस्तू आहेत. म्हणून ही पेटी संभाळून उचलून घ्या." कूतल कुलब म्हणाली.

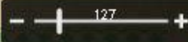
सरदार व सैनिक निघून गेल्यावर जाफर त्यांच्या पाठोपाठच गनीच्या घरीं आला. त्यानें कुलबनें सांगितल्याप्रमाणें पेटी उचलून घ्यायला सांगितलें. कुलब खलिफांकडे स्वखुशीनें जायला तयार झाली. तिला घेऊन जाफर खलीफांकडे गेला. तो म्हणाला—"तो डेमास्कसचा व्यापारी आम्ही त्याच्या घरीं पोंचण्याच्या आंत घराबाहेर निघून गेला होता. तो आल्याबरोबर त्याला धरून आणण्यासाठीं मी दहा शिपायांना नेमलें आहे.

खलिफांच्या मनांत कूतल कुलबवर राग होता. बहुतेक गनीशीं तिचें संगनमत असावें असा त्याच्या मनांत संशय होता. म्हणून त्यांनीं आपला अंगरक्षक मस्तूर याला आज्ञा केली कीं कूतल कुलबला एका काळ कोठडींत ठेव!

आतां गनीला धरून आणून शिक्षा देणें बाकी होतें. त्याचा शोध काढण्यासाठीं घोडेस्वार पाठविण्यांत आले. खलिफानें डेमास्कसच्या सुलतानाला एक खलिता पाठविला व त्यांत लिहून कळविलें कीं गनी हा डेमास्कसचा राहणारा एक तरुण व्यापारी आहे. तो व्यापार करण्यासाठीं बगदादला आला व त्यानें खलिफाच्या प्रेमिकेशीं संबंध वाढवून खलिफांचा अपमान केला आहे. तो डेमास्कसला पळून

गेला आहे. तरी त्याला पकडून बगदादला पाठवावें.

एका आठवड्यानंतर डेमास्कसच्या सुलतानाला तें पत्र मिळालें. त्यानें गनीला पकडून आणण्यास हुकूम सोडला. त्यानें असें देखील सांगितलें कीं गनीच्या घरांतील सर्व माल सरकारजमा करून त्याचें घर जमीनदोस्त करून टाकावें.

सुल्तान स्वतः कांहीं सैनिकांना बरोबर घेऊन गनीच्या घरीं गेला आणि दार ठोठावलें. गनीच्या बहिणीनें येऊन दार उघडलें. समोर सुल्तानाला पाहून ती तोंडावर पदर ओढून आपल्या आईला कळविण्यासाठीं घरांत गेली.

गनीच्या आईला बरेच दिवसांत मुलाकडून कुशल समाचार कळला नव्हता. ती काळजींतच होती. कोठेंतरी तो अपघातांत मेला असेल असें समजून तिनें त्याची एक कबर तयार करवून ती त्या कबरीशेजारींच पडून राही. सुल्तान आल्याचें ऐकून ती मुलीला म्हणाली—"जाऊन सुल्तानांना आदरपूर्वक आंत येथेंच बोलावून घेऊन ये."

सुल्तान त्याप्रमाणें आला व म्हणाला—"गनीनें खलिफांचा अपमान केला आहे. त्याला धरून घेऊन जाण्यासाठीं आलों आहें."

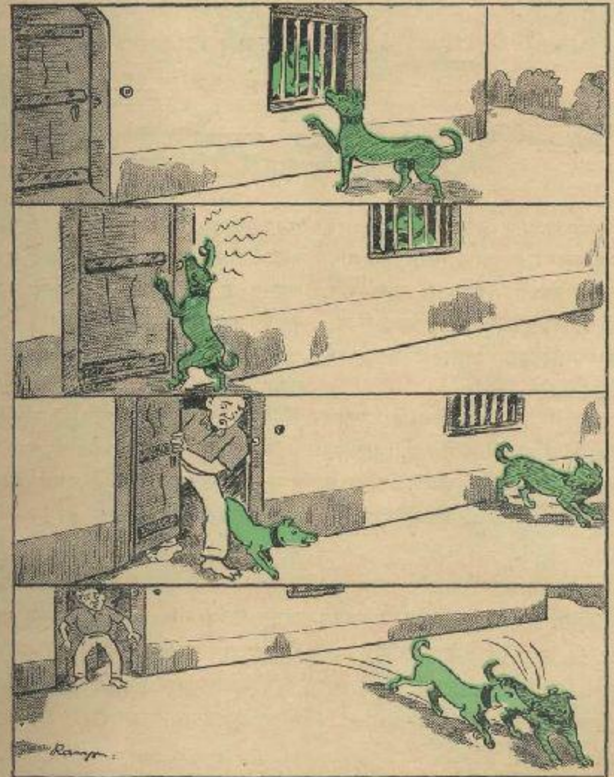
सुल्तानाला दया आली. पण तो काय करणार? खलिफांच्या हुकमाविरुद्ध कांहीं करण्याची त्याची छाती होईना. त्यानें गनीच्या आईला व बहिणीला तसें सागितलें व म्हणाला—"आतां तुम्ही घराबाहेर जा! मला तुमच्या घरांतला सर्व माल सरकारजमा करण्याचा हुकूम आहे!"

दोघी घराबाहेर निघाल्यावर गनीच्या घरांतला माल सैनिकांनीं उचलून नेला व त्यानंतर घर पाडून टाकण्यांत आलें.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं.)

सवंगडी

सपशेल खोटे

मलकापूर या गांवीं जग्गूशेट नांवाचा एक व्यापारी व्यापार करीत असे. त्याच गांवीं गणू नांवाचा एक शेतकरी रहात असे. एकदां गणूला पंचवीस रुपयांची गरज पडली. त्यानें जग्गूशेटकडे जाऊन पंचवीस रुपये कर्जाऊ मागितले. म्हणाला–

"जग्गूशेट! पंचवीस रुपये म्हणजे तुम्हांला जास्त नाहींत. दिलेत तर आयुष्यभर तुमचे उपकार विसरणार नाहीं. मागाल तें व्याज द्यायला तयार आहें. पुढल्या मंगळवारीं रकम परत करतों."

कवडीचुंबक म्हणून गांवभर जग्गूशेटची कीर्ति होती. मग गणूच्या शब्दावर विश्वास करून तो काय पैसे देतो? त्यानें गणूशीं गोड बोलून रिकाम्या हातांनीं त्याला परत पाठविण्याचें ठरविलें. म्हणाला–

"गणोबा! गांवांतले घरंदाज शेतकरी तुम्ही! आज कर्जाऊ पैसे मागायला तुम्ही आलांत हें पाहून मला तरी खरें वाटत नाहीं. आम्ही व्यापारी! हातांत पैसा असेल तो व्यापारांत लावतों. शिल्लक ठेवीतच नाहीं हातांत! नाहीं तर पंचवीस काय, पांचशें रुपये द्यायला मी तयार झालों असतों."

गणू मनांत म्हणाला, माझ्याजवळ या गप्पा करतोस काय, बच्चू? "बरें, पाहतों आणखी कोणाकडे मिळाले तर!" असें सांगून निघून गेला. याच्याकडूनच दुप्पट पैसे काढल्याशिवाय राहणार नाहीं, असें मनाशीं ठरवून तो घरीं गेला व उलट पावली जग्गूशेटच्या दुकानासमोर येऊन उभा राहिला.

जग्गूशेट दुकानांत बसले होते. गणूनें त्याला विचारलें–"जग्गूशेट, पांच दाहे किती हो?" जग्गूशेटला वाटलें कीं पांचाचा पाढा देखील माहीत नाहीं म्हणून विचारीत असावा. म्हणाला–"एवढें देखील माहीत नाहीं का? पन्नास!"

गणू म्हणाला–"काय जग्गूशेट? पन्नास कसे हो? साठ नाहीं का?"

जग्गूशेट म्हणाले–"तूं तरी विचित्रच दिसतोस, पन्नासच!"

गणू मोठ्यानें म्हणाला–"खोटें! पन्नास नाहीं, साठ!"

जग्गूशेट ओरडून म्हणाले–"चालता हो! आला आहे मोठा मला शिकवायला! म्हणे, साठ!" दोघांचें भांडण जुंपलें व गंमत पाहायला लोकांची गर्दी जमा झाली. जग्गू शेट म्हणत होते–"पन्नास!" व गणू म्हणत होता–"साठ!"

एका दोघां वयस्क लोकांनीं पुढें येऊन विचारलें–"काय आहे तरी काय भांडण?"

गणू म्हणाला–"पहा तर! हा एवढा मोठा शेट आणि असा सपशेल खोटें बोलतो आहे. मी याच्याकडे साठ रुपये ठेवले होते. मागायला आलों तर पन्नास रुपये पुढें करतो आहे. असें गरिबाला फसविणें बरोबर होईल का? तुम्हीच विचार करा!"

सौ. कमलाबाई पवार

जग्गूशेटचे डोळे पांढरेच झाले. खोटें व अगदीं सपशेल खोटें. त्यानें विचारलें–"काय रे! तूं माझ्याकडे केव्हां व कशासाठीं रुपये ठेवले होतेस? सपशेल खोटें!"

गणूनें त्याला जास्त बोलूंच दिलें नाहीं व म्हणाला–"जग्गूशेट! या लबाड्या आमच्या जवळ नाहीं चालायच्या. मी शेतकऱ्याचा बच्चा आहें, विसरूं नका. माझे दहा रुपये पचायचे नाहींत तुम्हांला. सात पिढ्या मागच्या व सात पिढ्या पुढल्या भोगतील या पापाचीं फळें, सांगून ठेवतों! गुण्यागोविंदानें साठ रुपये समोर काढून ठेव. नाहींतर या गणूशीं गांठ आहे, विसरूं नकोस!"

जमलेल्या लोकांना गणूचें बोलणें खरें वाटलें. एकानें पुढें येऊन मध्यस्थी केली–"जग्गूशेट! तुम्ही 'पन्नास!' म्हणतां आहां व तो 'साठ' म्हणतो आहे! दहा रुपयांचा प्रश्न आहे! उगीच गरिबाचें नुकसान कां करतां?"

जग्गूशेट बोलूं लागल्याबरोबर गणू म्हणाला–"या सावकारावर दया कशाला हो एवढी? कसा देत नाहीं पाहातों."

त्यावर तो मध्यस्थ म्हणाला–"उगाच भांडण तरी कशाला वाढवतां? जग्गूशेट पन्नास रुपये तुम्ही स्वतःच्या तोंडूनच कबूल केले आहेत. देऊन टाका ना तेवढे! आणि गणू, तूं एवढे प्रथम घे व त्यानंतर दहा रुपयासाठीं काय करावयाचें तें पाहूं!"

जग्गूशेटनें विचार केला, आतां जास्त वादविवाद केला तर आपल्याला पुरे साठ रुपये द्यावे लागतील त्यापेक्षां पन्नास रुपये देऊन गप्प बसावें यांत शहाणपण आहे. त्यांनीं पन्नास रुपये काढून गणूला दिले.

गणू रुपये घेऊन हंसत निघून गेला.

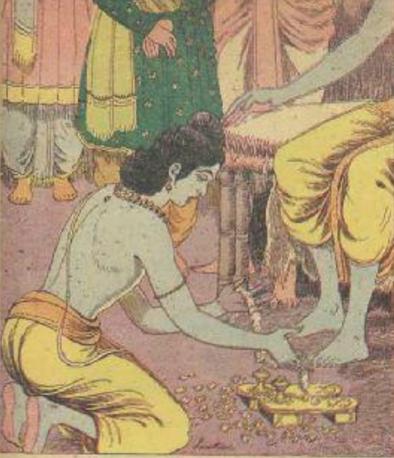

भरताला रामानें समजावून सांगितल्यावर तो उठला आणि रामाचा चरण-स्पर्श करून सर्व थोर मंडळींना नमस्कार केला व म्हणाला–"मी आपल्या वडिलांजवळ राज्य मागितलें नाहीं कीं आईजवळहि मागितलें नाहीं. रामानें वनवासास जाणें मला पसंत नाहीं. रामाऐवजीं मी वनवासास जातों व रामानें माझ्या ऐवजीं राज्य स्वीकारावें. अशा तऱ्हेनें वडिलांच्या आज्ञेचें पालन पण होईल व सर्वांना सुख पण मिळेल."

तें ऐकून रामाला आश्चर्य वाटलें. "वनवास व राज्य यांची अदलाबदल केल्यानें वडिलांच्या आज्ञेचें पालन कसें होणार? दोघांनीं त्यांच्या आज्ञेचा भंग केल्यासारखें होईल! त्या ऐवजीं हीं चवदा वर्षें संपल्यावर भरत व मी दोघे मिळून राज्य करूं!" राम म्हणाला.

राम व भरत दोघांचा तो संवाद ऐकून सर्वांच्या मनाचें समाधान झालें. सर्व भरताला म्हणाले–"भरता! राम म्हणतो आहे तसें करणेंच बरोबर होईल. पितृऋणांतून मुक्त झाल्यावर तो तूं म्हणशील तसें करावयास तयार आहे." तें ऐकून रामाला बरें वाटलें पण भरताच्या मनाचें समाधान झालें नाहीं.

तो म्हणाला–"रामा तूं येणार नाहींस तर तुझ्या या पादुका तरी दे. त्याच प्रजेचें

पालन करतील. मी त्यांची अनुज्ञा घेऊन तुझ्या राज्याचें रक्षण करीन. मी मुनि वेष धारण करून राजधानी बाहेर तूं येईपर्यंत तुझी वाट पाहीन. चवदा वर्षें लोटल्यानंतर देखील तूं परत आला नाहींस तर अग्नि-प्रवेश करीन."

रामाला तें कबूल करावें लागलें. भरतानें रामाच्या पादुका बरोबर अयोध्येहून आणल्या होत्या. रामाला त्याच्यावर पाय ठेवा-यला सांगितलें. त्यानंतर रामाला पदस्पर्श करून त्यानें नमस्कार केला व पादुकांची पूजा केली.

रामानें उठून भरताला आलिंगन करून आशीर्वाद दिला आणि म्हणाला–"तूं आई-वर राग दाखवूं नकोस. तिचा आदर कर. बरें, ये आतां!" असें म्हणत असतां रामाचे डोळे ओले झाले.

राम वसिष्ठ, सुमंत आदि थोरांचा व मातांचा निरोप घेऊन आपल्या पर्णकुटींत परत आला. भरतानें रामाच्या पादुका डोक्यावर उचलून घेतल्या व शत्रुघ्नाबरोबर रथांत बसून निघाला.

भरत अयोध्येच्या वाटेवर भरद्वाज मुनींच्या आश्रमांत गेला व चित्रकूट पर्वतावर घडले-ल्या सर्व गोष्टी निवेदन करून व त्यांचा निरोप घेऊन पुढें निघाला.

शृंगवेरपुराच्या मार्गानें तो अयोध्येस येऊन पोंचला. अयोध्या नगरी त्याला निष्प्राण निर्जीव व ओसाड भासूं लागली. तो शत्रुघ्नाला म्हणाला–"अयोध्येचें सारें वैभव रामाबरोबर निघून गेलें."

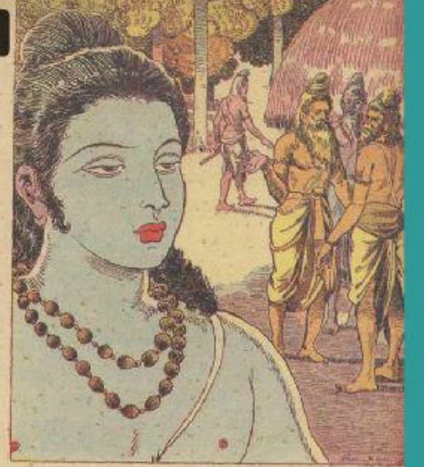
अयोध्येला पोंचल्यावर भरत आपल्या माता व वशिष्ठ मुनींना म्हणाला–"अयोध्येला राम नाहीं. तो वनवासांत असतां मी येथें कसा राहूं. म्हणून मी अयोध्येबाहेर नंदीग्राम येथें राहून रामाच्या राज्याचा सर्व कारभार

पाहातों." सुमंत आणि मंत्र्यांनीं आपली संमति दिल्यावर भरत मातांना नमस्कार करून शत्रुघ्नाबरोबर नंदीग्रामीं जाऊन राहूं लागला. भरतानें आज्ञा केली नव्हती. सर्व सैन्य त्याच्या बरोबरच निघालें.

तें सैन्य पाहून भरताला आणखी विचार सुचला. त्यानें पादुकांचा राज्याभिषेक करून रामाला साजेल अशा तऱ्हेनें सर्व व्यवस्था करावयाचें ठरविलें. छत्रचामरांची देखील व्यवस्था करण्यांत आली.

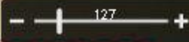
त्याच्या मातेमुळें रामाला जटाजूट धारण करून वनवास करावा लागला होता. ती अपकीर्ति धुवून निघावी या हेतूनें किंवा त्याचें प्रायश्चित म्हणून त्यानें वल्कल वस्त्रें धारण केलीं व जटाजूट वाढवून पादुकांची रोज पूजा करूं लागला आणि त्यांची अनुज्ञा घेऊन राज्यकारभार पाहूं लागला. जो कर किंवा खंडणी वगैरे वसूल होई ती त्या पादुकांना नैवेद्याप्रमाणें तो समर्पण करी. आहे तें सर्व रामाचें व त्याचें रक्षण करण्याचा भार आपल्यावर आहे असें आनंदानें स्वीकार करून तो नंदीग्रामीं राहूं लागला.

भरत निघून गेल्यावर राम आपल्या पर्णकुटींत रहात होता खरा, परंतु त्याचें

चित्त भरताकडे लागलेलें होतें. भरतासारखा भाऊ मिळणें कठीण आहे हें वारंवार त्याच्या मनांत येई. चालून आलेलें राज्य लाथाडून देणारा भरत हा या दुनियेंत स्वतःसारखा एकच एक आहे. केवढा त्याग, मनाचा केवढा थोरपणा! आणि मी त्याला किती दुखविलें ! त्यानें परोपरीनें अयोध्येला बोलाविलें, पण निष्ठुरपणानें मी त्याला एकटा माघारीं पाठविलें, आणि त्यानें कर्तव्य म्हणून सर्व भार आपल्या शिरावर घेतला.

राम सदा अन्यमनस्क राही. सीता व लक्ष्मण दोघांनीं रामाच्या मनांत चालू असलेले

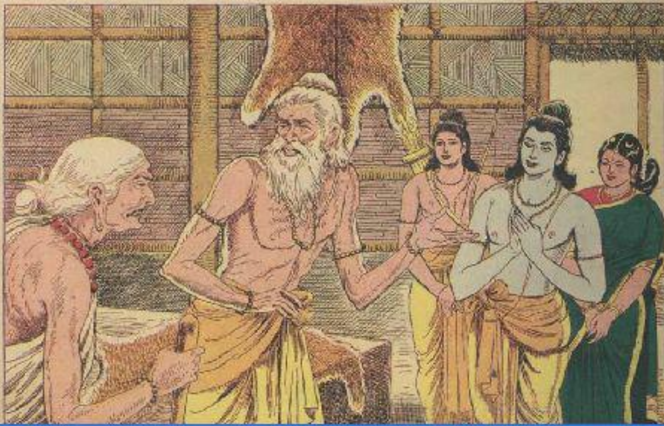

विचार ओळखले. परंतु ऋषि व मुनि यांना तें कळलें नाहीं. ते चित्रकूट सोडून निघून जाऊं लागले. अन्य मनस्क होऊन बसलेल्या रामाकडे पाहून ते आश्चर्य करूं लागले. एवढेंच नव्हे तर कांहीं ऋषि मुनि आपापले आश्रम सोडून निघून जाऊं लागले. तेव्हां रामानें चित्रकूट वनाचे कुलपति श्री अत्रिमुनि यांच्याकडे जाऊन विचारलें कीं आमच्या हातून अज्ञानानें कांहीं चूक घडली असेल तर आपण क्षमा करावी.

त्यावर मुनि म्हणाले—"रामा तुझा सहवास आम्हां सर्वांना सुखावह झाला. तुझ्या हातून चूक काय घडणार? अलीकडे राक्षसांचा उपद्व्याप वाढूं लागला आहे. रावणाचा भाऊ खर यज्ञांत विघ्न घालूं लागला आहे. तो तुला देखील स्वस्थ चित्तानें राहूं देणार नाहीं. म्हणून ऋषिमुनि स्वरक्षणासाठीं चित्रकूट सोडून निघून जात आहेत. तूं वीर आहेस परंतु तूं सपत्नीक रहात आहेस. म्हणून तूं देखील येथून निघून जाणें बरोबर होईल असें आम्हांला प्रामाणिकपणानें वाटतें."

रामानें चित्रकूट पर्वत सोडून जाण्याचें ठरविलें आणि अत्रि व अनसूया यांचा निरोप घेण्यासाठीं सीता व लक्ष्मणासह आला.

अत्रि मुनींनीं रामाला स्वतःच्या मुलासारखं मानून त्याला प्रेमपूर्वक बसायला सांगितलें. नंतर अत्रि मुनींनीं अनसूयेनें तप करून चित्रकूट पर्वतापर्यंत गंगेची धारा मंदाकिनी नांवानें कशी आणली याची कथा सांगितली. म्हणाले—"एकदां लागोपाठ चवदा वर्षें पाऊस पडला नाहीं व दुष्काळ पडला. ऋषि मुनि व पर्वत प्रदेशांत राहणारे लोक आणि पशु पक्षी पटापट मरूं लागले. परंतु हिच्या तपश्चर्येच्या प्रभावामुळें चित्रकूट पर्वत पुन्हां धनधान्यपूर्ण झाला." रामानें अनुसूयेचें चरित्र वर्णन करून सीतेला सांगितलें. सीतेनें अनसूयेला नमस्कार केला आणि पति सेवा सतत घडावी म्हणून तिचा आशीर्वाद मागितला.

अनसूयेनें सीतेला बसायला सांगितलें व म्हणाली—"तुझा पति गुणी व पराक्रमी आहे. पति हेंच तुझें दैवत! सर्व वैभव, ऐश्वर्य व बंधुबांधव या सर्वांचा त्याग करून तूं पतिच्या सेवेसाठीं वनगमनास जाण्यासाठीं तयार झालेली पाहून माझ्या मनाला आनंद झाला. तूं अहंकार सोडून असेंच पातिव्रत धर्माचें पालन कर! म्हणजे तुझा आदर्श पुढें ठेवून पुढील स्त्रिया वागतील व पातिव्रत धर्माचें पालन करतील. आतां तुला

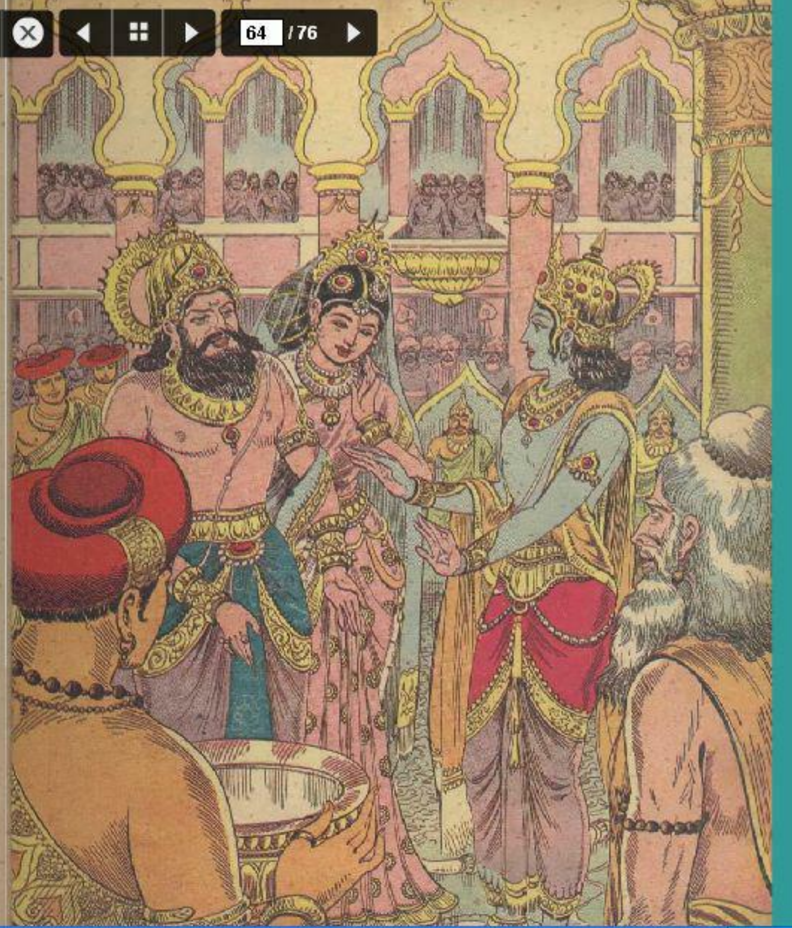
माझ्या जवळ कांहीं मागावयाचें असल्यास मागून घे."

सीतेनें अनसूयेला नमस्कार केला व म्हणाली–" देवी! तुमच्या दर्शनानें व प्रेमळ आशीर्वादानें माझ्या सर्व इच्छा पूर्ण झाल्या आहेत. आणखी मी काय मागूं?"

सीतेचा तो विनम्रपणा पाहून अनसूयेच्या मनाचें समाधान झालें. तिनें सीतेला कुंकू लावलें व तिची ओटी भरून तिला एक साडी व खण आणि त्याबरोबर कांहीं आभूषणें पण देत म्हणाली–" मी तुला आणखी काय देणार?" आतां तूं ही साडी नेसलीस म्हणजे माझ्या मनाचें समाधान होईल."

अनुसूयेनें दिलेली साडी नेसून सीतेनें तिला नमस्कार केला. नंतर अनसूयेनें सीतेला तिची जन्मकथा सांगावयास सांगितलें. सीता सांगूं लागली–

" मिथिलेचे महाराज जनक हे माझे वडील. यज्ञासाठीं जमीन नांगरीत असतां मी मिळालें. त्यांना त्या वेळीं मूल बाळ नव्हतें. म्हणून त्यांनीं मला आपल्या पट्टराणी-च्या हातांत देऊन मला मुलीसारखें मानून माझें पालन पोषण करण्यास सांगितलें. मी मोठी झालें तेव्हां माझ्या लग्नाची काळजी त्यांना लागली. त्यांनीं पुष्कळ शोध केला, पण मनासारखा योग्य वर न मिळाल्यामुळें त्यांनीं स्वयंवर रचला. त्यांच्याकडे शंकराचें एक धनुष्य होतें. तें वांकवून त्यावर जो प्रत्यंचा म्हणजे दोरी चढवील त्याला माझी कन्या सीता माळ घालील अशी त्यांनीं घोषणा केली. पण दिव्य शक्ति असल्या-शिवाय तें धनुष्य वांकविणें शक्य नव्हतें. महा पराक्रमी मानव व दानव वीरांनीं प्रयत्न करून पाहिला. पण कोणाला यश मिळालें नाहीं. माझ्या बाबांना निराशा वाटली व

त्यांनीं धनुष्य उचलून ठेवायचें ठरविलें. पण त्याच वेळीं विश्वामित्र मुनींच्याबरोबर रघुकुल तिलक रामचंद्र व लक्ष्मण दोघांनीं स्वयंवराच्या मंडपांत प्रवेश केला. विश्वामित्रांच्या आज्ञेनें प्रभूनें धनुष्यावर प्रत्यंचा चढविण्याचा यत्न केला. पण तें तुटलें. माझ्या बाबांनीं कन्या-दान करण्यासाठीं कलश मागविला. परंतु रघुराज, वडिलांची अनुज्ञा घेतल्याशिवाय विवाहास तयार झाले नाहींत. म्हणून माझ्या वडिलांनीं दशरथ महाराजांकडे दूत पाठवून त्यांना बोलविलें. सर्वांच्या आशीर्वादानें लग्न समारंभ पूर्ण झाला."

नंतर अनसूयेनें सीतेला आशीर्वाद देऊन निरोप दिला.

सीतेला नवीन वस्त्रें परिधान करून आलेली पाहून रामानें चकित होऊन विचारलें– "हें सर्व कोठें मिळालें?"

सीता म्हणाली–"हा अनसूया मातेचा आशीर्वाद आहे!"

सीता, राम व लक्ष्मण अत्रि मुनींनीं आग्रह केल्यावर त्या दिवशीं अत्री मुनींच्या आश्रमांतच राहाले. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं उठून व अत्रि अनुसूयेचा निरोप घेऊन ते निघाले.

अत्रि महामुनि म्हणाले–"रामा! या वनांत नरभक्षक राक्षस देखील राहतात. त्यांचा त्रास तुला होऊं नये म्हणून तूं मी सांगतों त्या वाटेनें जा. त्या वाटेनें अनायास अनेक ऋषी व मुनींची भेट होईल."

अत्रि मुनींनीं दाखविलेल्या मार्गानें राम लक्ष्मणांनीं सीतेसह प्रस्थान केलें आणि दंडकारण्यांत प्रवेश केला.

[अयोध्याकांड संपूर्ण]

अमून देवालय

इ. स. पूर्वी १३ व्या शतकांत इजिप्त देशांत कार्नाकजवळ अमन रामोसिस यानें निर्मिलेलें हें देवालय इजिप्त देशाच्या प्राचीन शिल्पकलेचें एक जिवंत स्मारक होय. या देवालयाचें क्षेत्रफळ ५४००० वर्ग फूट म्हणजे सुमारें सव्वा एकर आहे. त्याच्या खांबांचा व्यास १२ फूट व उंची ७० फूट आहे.

